

Aleksandra Spychalska
(Uniwersytet Wrocławski)

RAFAŁA LEMKINA METODA I POLITYKA TWORZENIA PRAWA

ABSTRACT

RAPHAEL LEMKIN'S LAWMAKING METHOD AND POLITICS

Raphael Lemkin was the author of 'the crime of genocide' concept, and the main architect of the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. The article presents the basic foundations of his *genocide* idea, the lawmaking method he used in his work on regulations, which penalized the crime in international law, and the specific politics he pursued in order to promote his idea on the global stage.

The author has based her deliberations on an analysis of publications, archival documents and press materials, including the so-called *leminkalias*, i.e. unpublished materials gathered following the lawyer's death (mostly correspondence – private and official, unpublished articles, notes, manuscripts, etc.).

SŁOWA KLUCZOWE: Rafał Lemkin, ludobójstwo, metoda prawa, polityka tworzenia prawa.

---

*Życie narodów jest zbyt cenne, by ładować je
na podziurawioną starą łódź dryfującą przez
wzburzone wody świata polityki.¹*

9 grudnia 1948 r. Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych jednogłośnie przyjęło *Konwencję w sprawie zapobiegania*

---

1 Rafał Lemkin o przepisach regulujących karanie i zapobieganie zbrodni ludobójstwa.

*i karania zbrodni ludobójstwa*². Było to wydarzenie bez precedensu – od-tąd bowiem zbrodnia genocydu, czy jak mówił o niej Churchill ‘zbrodnia bez imienia’³, miała być penalizowana przez międzynarodowe prawo karne i zyskała status *delicta iuris gentium*. Główny autor *Konwencji*, polski prawnik żydowskiego pochodzenia – Rafał Lemkin – stwierdził wtedy, że ONZ zachowując się niczym Święty Mikołaj sprezentował światu najpiękniejszy świąteczny prezent.⁴

Słowa Lemkina nie mogą dziwić. Sam doświadczył zbrodni ludobójstwa w sposób szczególny; w Holocauście stracił niemal całą rodzinę. Jego rodzice zostali zgładzeni w obozie w Treblince w 1943 r. Sam przeżył tylko dlatego, że tuż po wybuchu wojny udało mu się uciec do Stanów Zjednoczonych. Koncepcja ochrony grup etnicznych, narodowych, rasowych czy religijny stała się najważniejszym elementem jego pracy badawczej i główną osią jego myśli prawnej.

W niniejszym artykule przedstawione zostaną: podstawowe założenia lemkinowskiej koncepcji genocydu, metoda tworzenia regulacji prawnych penalizujących zbrodnię przyjęta przez polskiego jurystę oraz specyficzna polityka forsowania tych regulacji na arenie międzynarodowej. W pracach nad analizą powyższych zagadnień autorka skupiła się na badaniu artykułów i monografii opublikowanych przez prawnika oraz tzw. lemkinaliów – materiałów zebranych po jego śmierci (głównie pamiętek, korespondencji prywatnej i oficjalnej, nieopublikowanych artykułów, notatek, manuskryptów).⁵

---

2 *Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*, Dz.U. z 1952 r., nr 2, poz. 9.

3 Pełna treść przemówienie W. Churchilla, w której padły słowa o „bezimiennej zbrodni” dostępna na: <http://www.preventgenocide.org/genocide/crimewithoutaname.htm> [dostęp: 19.12.2014].

4 *Totally Unofficial. The Autobiography of Raphael Lemkin*, ed. Donna-Lee Frieze, Yale University Press, New Haven & London, 2013, s. 178.

5 To głównie materiały archiwalne zebrane i udostępnione przez American Jewish Historical Society. Część z nich dostępna jest na stronie: <http://digifindingaids.cjh.org/?pID=109202> [dostęp: 16.12.2014]. Warto przy tym wspomnieć, iż postać Rafała Lemkina wydaje się być nieco zapomniana przez polskich historyków i badaczy doktryn politycznych i prawnych. Autorami ważniejszych rozpraw na jego temat są przede wszystkim autorzy zagraniczni: H. Maza, *Raphael Lemkin et la Convention contre Genocide*; J.J. Martina *The Man Who Invented ‘Genocide’*; J. Cooper, *Raphael Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention* czy C. Kraft, *Volker-morde im 20. Jahrhundert. Rafał Lemkin und die Abndung des Genozids durch das*

1. Rafał Lemkin i jego koncepcja zbrodni „ludobójstwa”

Rafał Lemkin urodził się 24 czerwca 1900 r.⁶ na grodzieńszczyźnie, w małej wsi Bezwodne koło Wołkowyska⁷. Pochodził z inteligentckiej rodziny i dzięki zaangażowaniu jego matki, Belli, od najmłodszych lat był starannie kształcony. W latach dwudziestych Lemkin rozpoczął studia na Wydziale Prawniczym Uniwersytetu Lwowskiego im. Jana Kazimierza, gdzie pod kierunkiem wybitnego polskiego karnisty – Juliusza Makarewicza⁸ – zdobył tytuł doktora nauk prawnych. Jak zauważa prof. M. Kornat, z perspektywy jego dalszej kariery prawnej studia na lwowskim uniwersytecie okazały się być posunięciem niezwykle szczęśliwym⁹. Lemkin uzyskał wykształcenie na jednym z najlepszych wydziałów prawniczych w Polsce, pod okiem najznamienitszego polskiego jurysty tamtych czasów.

Po zakończeniu studiów Lemkin dużo podróżował po Europie Zachodniej, kształcąc się na uniwersytetach w Niemczech, Francji i Włoszech. To znacznie poszerzyło jego horyzonty myślowe i pozwoliło zapoznać się z najistotniejszymi nurtami i trendami w ówczesnym prawodawstwie europejskim. Lemkin zajmował się przede wszystkim problematyką kodyfikacji prawa karnego w państwach europejskich, a także niezwykle ówczesnie popularną i aktualną tematyką rozwoju międzynarodowego prawa karnego. Choć główną osią jego jego zainteresowań pozostawała praca naukowa,

---

international Strafrech. W polskiej historiografii osobą Rafała Lemkina zajmowali się m.in. R. Szawłowski, M. Kornat, S. Mikke i autorka niniejszego artykułu. Do tej pory nie powstała jednak pełna biografia jurysty czy analiza jego myśli prawnej.

- 6 Data jego urodzin budziła sporo kontrowersji – R. Szawłowski i H. Maza przyjęły mylnie rok 1901, jednak jego podanie o naturalizację wskazuje na rok 1900 – o niejasnościach wokół urodzin Lemkina: J. Fussel, *A Note on Raphael Lemkin's Birthdate, June 24, 1900 – not 1901*, <http://www.preventgenocide.org/lemkin/birthdate/> [dostęp: 14.12.2014].
- 7 Obecnie to terytorium Białorusi. Kiedy urodził się Lemkin Bezwodne i Wołkowysk były częścią rosyjskiego caratu, w okresie międzywojennym należały zaś do Polski, a od '45 stały się częścią Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (J. Fussel, *A Note on Raphael...*).
- 8 J. Makarewicz to przede wszystkim autor pomnikowej kodyfikacji polskiego prawa karnego z 1932 r. zwanej także Kodeksem Makarewicza. Kodeks posiadał jednolitą i nowoczesną systematykę i uważany jest za jedno z najwybitniejszych osiągnięć polskiej myśli prawnej; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. nr 60, poz. 571).
- 9 M. Kornat, *Rafał Lemkin (1900–1959) – studium biograficzne*, „Zeszyty Historyczne” 2004, z. 147, s. 112.

po powrocie do kraju otworzył własną kancelarię prawną, która, jak pisze M. Kornat, „zapewniała mu minimum stabilizacji życiowej”¹⁰. Sam Lemkin czasy te wspominał jednak nieco inaczej. W swojej autobiografii – *Totally Unofficial* – pisał: „jako publiczny oskarżyciel i prawnik cieszyłem się fałszywym prestiżem. Naprawdę żyłem tylko wtedy, gdy walczyłem o ideały.”¹¹

Od czasów dziecięcych jego życie naznaczyły bowiem prześladowania mniejszości rasowych, etnicznych i religijnych. W swoich wspomnieniach prawnik opisywał pogromy Żydów dokonywane przez rosyjski carat.¹² Na młodym Lemkinie piętno odcisnęła także jedna z najbardziej przerażających zbrodni XX wieku – ludobójstwo Ormian dokonane przez Turków. Gdy okazało się, iż jego sprawcy nie zostaną ukarani, po raz pierwszy w głowie jurysty zrodziła się myśl o konieczności stworzenia międzynarodowego prawa, które penalizowałoby takie zaplanowane rzezie grup rasowych czy narodowych.¹³ To wokół tej idei budował swoje koncepcje prawne w następnych latach i to nią kierował się w trakcie swoich działań na arenie międzynarodowej.

W 1927 r. Lemkin rozpoczął udział w pracach Międzynarodowego Biura Unifikacji Prawa Karnego, które zrzeszało najwybitniejszych europejskich jurystów. Zadaniem instytucji była unifikacja międzynarodowego prawa karnego oraz uregulowanie przestępstw „w obliczu prawa narodów” – *delicta iuris gentium*. Podczas jednej z Konferencji Biura, w Madrycie w 1933 r.¹⁴, zaprezentowano raport Lemkina pt. *Les actes constituent un danger general*

-
- 10 M. Kornat, *Rafał Lemkin...*, s. 114; Wcześniej Lemkin przez pięć lat pełnił funkcję prokuratora. Zrezygnował z niej w geście protestu w 1934 r. – tuż po podpisaniu polsko-niemieckiego paktu o niestosowaniu przemocy. W tym samym roku otworzył własną kancelarię prawną. Dzięki jego umiejętnościom, znajomościom i doświadczeniu, bardzo szybko jego klientami stały się największe europejskie firmy, a on sam stał się człowiekiem bardzo majątnym; J. Cooper, *Raphael Lemkin and the Struggle for Genocide Convention*, Palgrave Macmillan, Nowy Jork, 2008, s. 21–22.
- 11 R. Lemkin, *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*, Yale 2013, s. 12.
- 12 W tym m.in. pogrom w Białymstoku; W 1906 r. niecałe 100 km od Wołkowyska, carscy żołnierze dokonali pogromu, w którym straciło życie 88 Żydów. Prawnিক wspominał potem zasmucone twarze rodziców i atmosferę niepokoju, która wypełniała jego rodzinny dom; *op. cit.*, s. 17–19.
- 13 W *Totally Unofficial* pisał: ‘... one day I read in the newspaper that all Turkish war criminals were to be released. I was shocked. A nation was killed and the guilty persons were set free. Why is a man punished when he kills another man, yet the killing of a million is a lesser crime than the killing of an individual?; *Totally Unofficial* s. 19.
- 14 Dokładnie – V Międzynarodowej Konferencji Biura Unifikacji Prawa Karnego.

(*interetatique*) *consideres comme delicts de droit des gens*, w którym zawarł on tezy stanowiące podstawę stworzonej przez niego ponad dziesięć lat później koncepcji zbrodni ludobójstwa.¹⁵ W Madrycie zaproponował penalizację dwóch nowych zbrodni: barbarzyństwa i wandalizmu¹⁶. Jego propozycje nie spotkały się jednak z uznaniem środowiska prawniczego.

Gdy wybuchła II WŚ, Lemkin przez Litwę przedostał się do Szwecji, gdzie wykładał nawet na jednym z uniwersytetów. Potem przez Rosję i Japonię dotarł do Stanów Zjednoczonych. W czasie pobytu w USA pełnił funkcję głównego doradcy Foreign Economic Administration oraz doradcy Departamentu Wojny, co było niewątpliwym wyróżnieniem dla młodego polskiego prawnika. Jednocześnie pracował nad swoją najważniejszą, a przetłumaczoną na język polski dopiero w ubiegłym roku, monografią *Axis Rule in Occupied Europe: Law of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*.¹⁷

Licząca 674 strony książka stanowiła swoiste studium prawa karnego hitlerowskich Niemiec. Nie to stanowiło jednak o doniosłości dzieła – to w *Axis Rule...* prawnik po raz pierwszy użył terminu *genocide*. Już w pierwszych zdaniach Lemkin stwierdził: „*New conceptions require new terms*”¹⁸. Dlatego od podstaw stworzył koncepcję „nowej–starej” zbrodni – ludobójstwa. Zaproponował jej definicję, wskazał genezę, opisał rodzaje i formy, a przede wszystkim zaproponował rozwiązania, które służyć miały zapobieganiu jej w przyszłości.

Termin „ludobójstwo” stanowić miało kompilację dwóch słów: greckiego *genos* („rasa”, „rodzaj”) i łacińskiego *cide* – „zabijać”.¹⁹ Lemkin

---

15 Zauważył, że wszelkiego rodzaju akcje eksterminacyjne czy przejawy brutalności skierowane przeciw grupom etnicznym, wyznaniowym lub społecznym, których źródłem jest nienawiść czy chęć zwalczania takiej grupy, stanowią winny *delicta iuris gentium*.

16 Zbrodnia *barbarzyństwa* miały być destrukcyjne działania skierowane przeciw członkom określonej społeczności wyznaniowej, etnicznej czy społecznej, motywowane nienawiścią o różnym podłożu (religijnymi, politycznymi, itd). Terminem *wandalizm* określał zaś systematyczne i zorganizowane niszczenie dzieł sztuki, dóbr kultury czy innych wartości artystycznych tworzonych przez grupy religijne, etniczne, narodowe czy rasowe.

17 R. Lemkin, *Axis Rule In Occupied Europe: Law of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, The Lawbook Exchange. Ltd., Clarc, New Jersey 2008; wydanie polskie: *Rządy państw Osi w okupowanej Europie*, wyd. Scholar, Warszawa 2013.

18 *Ibidem*.

19 Pojęcie to miało stanowić analogię do znanych w prawie rzymskim: *homicide* („mężobójstwo”), *tyrannicide* („tyranobójstwo”) czy *infanticide* („dzieciobójstwo”). D. Drózdź, *op. cit.*, s. 27.

definiował zbrodnię jako destrukcję narodu bądź grupy etnicznej.²⁰ Potem do katalogu grup objętej ochroną włączył także grupy rasowe i religijne.²¹ Prawnik zwracał uwagę na fakt, że ludobójstwo to przede wszystkim ciąg systematycznych działań realizowanych zgodnie z wytyczonym wcześniej planem, nie zaś sporadyczne i pojedyncze, niepowiązane ze sobą, akty przemocy wobec pojedynczych osób.²² Nie zawsze musiało się ono wiązać z natychmiastowym unicestwieniem określonego narodu czy grupy etnicznej. Miał to być przede wszystkim skoordynowany i przemyślany plan działań, którego zamysłem było unicestwienie takich grup.

Najważniejszym elementem, na którym Lemkin oparł koncepcję zbrodni ludobójstwa był sam „zamyśl” zbrodni – to, co w języku prawniczym określane jest jako *mens rea*. Ów szczególny zamyśl uzasadniać miał całą strukturę prawną jego koncepcji.²³ Prawnik zwrócił uwagę na fakt, iż wszelkie działania i czyny zbrodnicze kierowane są przeciw określonym jednostkom tylko z powodu ich przynależności do określonej grupy etnicznej czy narodowej. Konstrukcja zamysłu szczególnego, czy jak nazywał to jurysta *genocide intent*, oparta była na założeniu, że sprawca nie miał żadnych osobistych powiązań z ofiarą i żadnego specjalnego motywu, by zabić ją jako indywiduum.

Grupami szczególnie narażonymi na zbrodnię ludobójstwa były według Lemkina grupa rasowa, etniczna, narodowa i religijna.²⁴ Podczas

---

²⁰ R. Lemkin, *Axis Rule...*

²¹ Katalog grup rozszerzył w artykule: R. Lemkin, *Genocide – a modern crime*, „Free World” 1945, vol. 4, s. 39–43, <http://www.preventgenocide.org/lemkin/freeworld1945.htm>. [dostęp: 12.12.2014].

²² *Ibidem*.

²³ „There is basic difference in various types of intent that a general intent, which is implied, in every criminal act, intent to kill, intent to rob, intent to harm., There are, however, situations when an act committed knowingly becomes a different legal color when it pursues an additional purpose”; *Nature of Genocide*, nieopublikowany artykuł, <http://digifindingaids.cjh.org/?pID=109202#box5folder13> [dostęp: 29.12.2014].

²⁴ Jak sam pisał, za wyodrębnieniem właśnie takich grup przeważało spełnianie przez nie następujących kryteriów: 1. grupa chroniona musi być łatwo rozpoznawalna, 2. musi pozostawać w konflikcie z otoczeniem, by istniało domniemanie, że potrzebuje specjalnej ochrony, 3. ów konflikt musi charakteryzować się określoną powagą i mieć określoną charakterystyką trwania, 4. ów konflikt zachodzić musi pomiędzy grupą chronioną a większością społeczeństwa; musi mieć charakter

prac nad *Konwencją* postulował włączenie do katalogu społeczności objętych ochroną także grupę polityczną – spotkało się to jednak z dużym sprzeciwem ze strony decydentów politycznych i środowisk prawniczych. Sam Lemkin z czasem także uznał, że zdefiniowanie grupy politycznej nastęrcza zbyt dużo trudności, by uwzględnić ją w uregulowaniach dokumentu.

W *Axis Rule* prawnik zaproponował szereg rozwiązań, które miały zapobiegać ludobójstwu w przyszłości. W swoistym podsumowaniu, części rozdziału IX, zatytułowanej *Recommendations for future*, prawnik stwierdził: „Genocide being of such great importance, its repression must be based not only on international and constitutional law but also on the criminal law of various countries”²⁵. Zaproponował, by zbrodnię ludobójstwa uznać za *delicta iuris gentium*. Dzięki temu podlegałaby ona takim samym obostrzeniom jak niewolnictwo, handel ludźmi czy piractwo. Karana byłaby również na zasadzie represji wszechświatowej.²⁶

Lemkin postulował także podpisanie wielostronnej konwencji gwarantującej ochronę mniejszości narodowych i rasowych w czasach wojny i pokoju. Od początku aktywnie zaangażował się w prace na rzecz stworzenia, a potem przyjęcia i ratyfikacji stosownego dokumentu w prawie międzynarodowym. Jego wysiłki zakończyły się sukcesem – 9 grudnia 1948 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ jednogłośnie przyjęło *Konwencję w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*.

Walce na rzecz ratyfikacji Lemkin podporządkował całe swoje siły i poświęcił większość oszczędności. Pod koniec życia znalazł się w niezwykle trudnej sytuacji materialnej, nękany przez wierzycieli i pozbawiony jakichkolwiek środków finansowych. Nominowany pięciokrotnie do Nagrody Nobla, nigdy jej nie otrzymał. Umarł niespodziewanie na zawał serca mając zaledwie 59 lat²⁷.

---

niesprawiedliwego, a stroną opresyjną ma być otoczenie grupy; musi być także łatwo rozpoznawalny, 5. jego źródłem mają być wartości moralne czy sposób życia grup zaangażowanych.

25 „Ludobójstwo jest zbrodnią o tak istotnym znaczeniu, iż jego represje powinny opierać się nie tylko na regulacjach międzynarodowych i konstytucyjnych, ale także na prawie karnym państw”, tłum. własne.

26 K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010, s. 16.

27 Zmarł 28 sierpnia 1959 r. w Nowym Jorku. Na jego nagrobku widnieje napis: *Father of Genocide Convention*; K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa...*, s. 22.

2. Rafał Lemkin o metodzie tworzenia prawa

Według Lemkina, naczelną wartością, którą chronić winno prawo, było ludzkie życie. Jak sam zauważył, przed 1948 r. nie istniały żadne regulacje prawne karzące za zabicie jednostki motywowane jej przynależnością do określonej grupy narodowej, etnicznej czy rasowej i religijnej. Wskazywał, iż konieczne jest zatem stworzenie przepisów, które chronić będą całe społeczności – ich egzystencję biologiczną, ale też tożsamość kulturową, tradycję i język. Dla polskiego jurysty elementy te miały bowiem znaczenie równie istotne jak fizyczne trwanie. Jak pisał: „First they burn books, then they start burning bodies”²⁸ – najpierw niszczy się dziedzictwo kulturowe, potem zabija niewinnych ludzi. Konieczność ochrony powyższych wartości Lemkin traktował w sposób bezkompromisowy. Sposób tworzenia regulacji normatywnych, które miały *zapobiegać przyszłym Holocaustom i powstrzymać przyszłych Hitlerów*, był dla niego zatem szczególnie ważny.²⁹

Z troski o skuteczne przeciwdziałanie i karanie genocydu wywodziło się podstawowe założenie, którym Lemkin kierował się w pracach nad prawną koncepcją zbrodni – regulacje normatywne dotyczące ludobójstwa muszą mieć charakter prawa międzynarodowego. Uważał, że jest to warunek *sine qua non* zapewnienia ich efektywności i egzekwowalność. Głęboko wierzył, że regulacje międzynarodowe oraz naciski ogólnoswiatowych decydentów będą chronić przed kolejnymi tragediami genocydu. Zasada represji wszechświatowej będzie natomiast najlepszym instrumentem ku temu, by przyszłych sprawców zawsze dosięgała sprawiedliwość.

Według Lemkina, prawo miało być przede wszystkim sądowo egzekwowalną zasadą.³⁰ Regulacje normatywne musiały być zatem skonstruowane w sposób jasny i niebudzący wątpliwości interpretacyjnych. Zarówno na poziomie międzynarodowym jak i krajowym, nie powinny pozostawiać decydom jakiegokolwiek dowolności wykładni, która sprawiałaby, że skuteczność zapobiegania czy karania zbrodni ludobójstwa byłaby zagrożona.

²⁸ Jako przykład Lemkin wskazywał praktyki stosowane przez nazistów wobec Żydów jeszcze przed II Wojną Światową; *Totally Unofficial*, s. 172.

²⁹ *Ibidem*, s. 118.

³⁰ Lemkin w liście do J. Ennellsa, materiały archiwalne AJHS, pudełko 1, folder 7, <http://digifindingaids.cjh.org/?pID=109202#box5folder13> [dostęp: 29.12.2014].

Stanowczo oponował więc przeciwko pozostaniu przy dorobku norymberskim jako wystarczającym dla penalizacji ludobójstwa.³¹ Jak pisał, w tak delikatnej i ważnej sprawie nie ma miejsca na kompromisy. Ludobójstwo było i jest najstraszniejszą ze zbrodni, tak starą jak historia ludzkości. Nie można zatem polegać na niejasnych czy niewystarczających regulacjach międzynarodowych – trzeba stworzyć nowe prawo, które nie będzie zawierało żadnych niespójności czy luk. W swoich pracach kierował się hasłem, które stanowi motto niniejszego artykułu – „The life of nations is too valuable to put it into an old boat with big holes floating on the stormy seas of world politics”.

Lemkin wychodził z założenia, że wyobraźnia legislatora, musi być większa niż wyobraźnia sprawcy. Jak twierdził, nauczyła go tego praca w Polskim Komitecie Kodyfikacyjnym w Warszawie. Ci, którzy tworzą prawo muszą przewidzieć sposób działania przyszłych katów. Miało być to tym bardziej istotne, że jak zauważał, dezintegracja moralna i etyczny nihilizm z konfliktu na konflikt stale się pogłębia. Instrumenty zapobiegające zbrodni ludobójstwa muszą zatem przystawać nie tylko do obecnych, ale i przyszłych realiów.³² Definicje powinna cechować możliwie największa dokładność oraz precyzja, a katalog czynów karalnych obejmować możliwe najszersze spectrum czynów potencjalnych sprawców.

Między innymi dlatego, pracując najpierw nad samą koncepcją zbrodni ludobójstwa, a potem nad międzynarodowymi regulacjami prawnymi,

---

31 Taki postulat podczas prac nad Konwencją przedstawiało antylemkinowskie stronnictwo z Brytyjczykami na czele. Więcej o tym: J. Cooper, *Raphael Lemkin and...*, s. 143–151, R. Lemkin, *Totally Unofficial...*, s. 144–145.

32 W jednym z nieopublikowanych niestety artykułów Lemkin pisał: *Moral disintegration and ethical nihilism were not as deep-rooted in 1918 as they are in 1946. Therefore, the devices for preventing genocidal practices must be more efficient and far reaching than they were in 1919/1920 and they must be enforceable in every day life.*; Co ciekawe, wydaje się, że w tym samym artykule Lemkin niejako przewidział tragedię wojny w byłej Jugosławii w latach 90-tych. Odnosząc się do sytuacji w krajach sprzymierzonych z państwami Osi, pisał, że ultranacjonalizm rozwijany i wspierany przez nazistów przed i w trakcie II Wojny Światowej w Serbach, Chorwatach, Węgrach czy Bośniakach, odcisnęła głębokie piętno na tamtejszej myśli politycznej. Jak sam stwierdził jest wątpliwym, by ten, jak go nazywał Lemkin, ‘duch’ czy ‘nastroj’ genocydu panujący wśród owych nacji zniknął w krótkim czasie; w artykule: *The Protection of Basic Human Rights of Minorities in The Forthcoming Peace Treaties*, R. Lemkin, zbiory AJHS, pudełko 7, folder 2, <http://digifindingaids.cjh.org/?pID=109202#box5folder13> [dostęp: 29.12.2014].

które miały jej zapobiegać i ją karać, Lemkin zbadał, przeanalizował i opisał niemal wszystkie przypadki ludobójstwa, których dokonano w historii.³³ Część z tych materiałów została opracowana w formie krótkich notatek-memorandów. Lemkin wręczał je przybyłym na obrady ONZ delegatom. W memorandumach tych po krótko opisywał historyczne przypadki genocydu, przedstawiał sposób działania i techniki sprawców. Casusy ludobójstwa Lemkin opisywał też dużo dokładniej na własny użytek. Zebrany materiał posłużył mu jako baza do stworzenia konkretnych przepisów. Sama koncepcja katalogu prześladowanych grup była właśnie efektem jego badań historycznych. Jak pisał: „the groups chosen for protection by the Convention are those which in the past and in the present have been subject to genocide and are likely to be so subject in the future”³⁴. Dokładna analiza i opis przypadków genocydu na przestrzeni wieków umożliwiły mu także zrozumienie mechanizmów, sposobów działania i motywacji sprawcy. Pozwoliła Lemkinowi także na jeszcze jedno ważne spostrzeżenie, o którym pisał w swojej autobiografii: „We should not describe a crime by one example [Holocaustu – autor]... It is necessary to describe the division of the roles and to foresee all modalities, all possible techniques. The formulation must be made valid for times, situations and cultures”³⁵.

Według Lemkina, specyfiką regulacji międzynarodowych była zatem konieczność tworzenia uregulowań dostosowanych do różnych kultur i tradycji.³⁶ Dlatego też, podczas prac nad *Konwencją* Lemkin konsul-

---

33 Część tych opisów, poszerzona i uzupełniona miała stanowić nigdy niedokończoną i nieopublikowaną *Historię ludobójstwa*. Obecnie jego notatki i manuskrypty znaleźć można w archiwach American Jewish Historical Society. Wśród materiałów są między innymi notatki dotyczące zbrodni dokonywanych przez Asyryjczyków, Czarną Sotnię w carskiej Rosji, sytuacji w Czechach w dobie reformacji, polityki brytyjskiej wobec katolików i Irlandczyków, Hiszpanii w stosunku do Indian, Niemców w okresie III Rzeszy, Turków wobec Ormian i Bułgarów, Niemców wobec ludu Herero, sytuacji Indian w Ameryce Północnej, Żydów w średniowiecznej i renesansowej Europie itd. Część z tych materiałów jest dostępna na stronie AJHS: <http://digifindingaids.cjh.org/?pID=109202#serIII> [dostęp: 29.12.2014].

34 *On the Need for Genocide Convention*; s. 9 R. Lemkin, zbiory AJHS, pudełko 7, folder 2, dostępny także na stronie: <http://digifindingaids.cjh.org/?pID=109202box-5folder13> [dostęp: 12.12.2014].

35 R. Lemkin, *Totally Unofficial...*, s. 16.

36 To odniesienie i uwzględnienie różnych specyfik i tradycji w każdym z krajów zdecydowało niestety o tym, że w ostatecznym tekście *Konwencji* nie uwzględniono

tował swoje pomysły z prawnikami, politykami i działaczami na rzecz prawa człowieka z różnych regionów świata i różnych krajów. Posiłkował się ich uwagami oraz korzystał z ich doświadczeń.³⁷ Wszystko po to, by poznać specyfikę każdej z różnych kultur prawnych i w efekcie stworzyć możliwie najdoskonalsze regulacje normatywne – umożliwiające zapobieganie zbrodni, właściwie egzekwowane i, co najważniejsze, właściwie przestrzegane niezależnie od miejsca na świecie.

3. Rafała Lemkina polityka tworzenia prawa

Lemkin bardzo dobrze zdawał sobie sprawę z faktu, iż nawet najdoskonalsze regulacje prawne nie będą skuteczne, jeśli nie będzie woli politycznej do ich przestrzegania. W jednym ze swoich nieopublikowanych artykułów wyraził nadzieję, iż prawo międzynarodowe będzie się rozwijać tak, że poczucie solidarności w ochronie wartości humanitarnych będzie

---

np. grup politycznych jako kategorii grup objętych ochroną. Wszystko to za sprawą delegatów latynoamerykańskich, w tym ambasadora Brazylii. Gilberto Amado, miał stwierdzić: „*We in Latin America make revolutions from time to time, which involves the destruction of political opponents. Then we reconcile and live in peace. Later the group in power is thrown out in another revolution. Why should this be classified as the crime of genocide?*”, s. 161 Zdanie to podtrzymywał ambasador Wenezueli, Perez Perozo, który podkreślał dodatkowo, że nie sposób w gruncie rzeczy zdefiniować czym jest grupa polityczna. Proponował zatem by skupić się na penalizacji czynów skierowanych przede wszystkim przeciwko grupom narodowym, religijnym, rasowym i etnicznym. Ostatecznie nawet Lemkin stwierdził: „*the destruction of political opponents should be treated as the crime of political homicide, not as genocide. Every revolutionary regime comes to power by destroying some of its opponents. Later this regime is recognized by other nations, sometimes whole world. Should political groups be included in the definition of genocide, recognition of revolutionary regimes would imply the acceptance of genocide as legal. This would kill the Genocide Convention before it took root in world society.*”; R. Lemkin, *Totally Unofficial...*, s. 161–164.

37 W *Totally Unofficial* Lemkin wspomina swoje rozmowy m.in. z Ricardo Alfaro, ministrem spraw zagranicznych Panamy, ambasadorem Kuby, p. Beltem, p. Pandit – przewodniczącą delegacji Indyjskiej, Janem Masarykiem, ministrem spraw zagranicznych Czech, sędzią Riadem z Egiptu czy ambasadorem Gilberto Amado z Brazylii. W archiwach AJHS dostępna jest także korespondencja Lemkina z oficjelnymi, akademikami czy dziennikarzami z całego świata poświęcona właśnie regulacjom i koncepcji zbrodni ludobójstwa. Niektórzy z nich przesyłali nawet juryście spisane przez nich zeznania świadków, którzy przeżyli ludobójstwo Ormian czy Holocaust.

silniejsze niż chęć politycznej dominacji.³⁸ Zdając sobie sprawę z tego, że to praktycznie niemożliwe, wiedział, że jego najważniejszym zadaniem jest zjednoczenie światowej opinii publicznej wokół idei penalizacji zbrodni ludobójstwa. Uważał, że to właśnie światowa społeczność będzie miała kluczowy wpływ na to, jak i czy w ogóle przestrzegane będą postanowienia *Konwencji*.³⁹ Kluczowym było zbudowanie swoistego sojuszu na rzecz walki z ludobójstwem, w który zaangażowani byłiby nie tylko decydenci polityczni, ale także dziennikarze, naukowcy, publicyści czy środowiska akademickie.

To dlatego Lemkin niczym rasowy PR-owiec działał na rzecz rozpropagowania idei walki z ludobójstwem wśród działaczy społecznych i opinii publicznej. 23 kwietnia 1948 r. został członkiem Komitetu na Rzecz Międzynarodowej Konwencji o Ludobójstwie, którego głównym zadaniem miało być wsparcie rządu amerykańskiego w pracach na rzecz przyjęcia dokumentu przez ONZ, a potem możliwie najszerszej jego ratyfikacji.⁴⁰ Mimo, że prawnik do pomysłu stworzenia Komitetu nie podchodził ze zbyt dużym entuzjazmem (jak sam pisał zawsze wołał być ‘samotnym wilkiem’, bo w ten sposób pracował najbardziej efektywnie), zaangażowanie w tego rodzaju współpracę okazało się niezwykle cenne. Środki zgromadzone przez organizację umożliwiały zaangażowanie profesjonalnej pomocy PR-owej. Zatrudniono specjalistę, który zajmować miał się kontaktami z prasą, organizacją konferencji prasowych czy spotkań i kontaktem z mediami. Dzięki budżetowi Komitetu możliwe było też przygotowanie i druk wspomnianych wcześniej memorandumów przekazywanych delegatom podczas obrad Zgromadzenia Ogólnego czy jeszcze podczas prac w Komisji ds. prawnych.

---

38 R. Lemkin, *Nature of Genocide*, nieopublikowany artykuł, materiały archiwalne AJHS, pudełko 7, folder 2, <http://digifindingaids.cjh.org/?pID=109202#box5folder13> [dostęp: 29.12.2014].

39 Taką lekcję przyniosła mu analiza działalności Ligi Narodów, organizacji, która była całkowicie pozbawiona możliwości działania, wierzył, że mobilizacja ludzi sprawi, że regulacje tym razem będą przestrzegane.

40 Poza Lemkinem do Komitetu należeli jeszcze m.in. W. Johnson z National Conference of Christian and Jews, J.N. Rosenberg, M. Woll (American Federation of Labour), W.A. Sturgis (Uniwersytet Yale), C.M. Eichelberger (przedstawicielstwo USA przy ONZ) i wielu innych. O ironio, Stany Zjednoczone należały do grona państw, które najpóźniej ratyfikowały Konwencję – uczyniły to dopiero w 1988, a więc dopiero czterdzieści lat po przyjęciu dokumentu.

Poza tym Lemkin indywidualnie zaangażował się w ‘promowanie’ idei Konwencji. Za cel obrał sobie stworzenie globalnego aliansu na rzecz walki z genocydem, w który planował włączyć znane postacie świata polityki, religii czy kultury. Odbił niezliczoną liczbę spotkań i rozmów prosząc o wsparcie w walce o penalizację zbrodni światowe organizacje kobiece⁴¹; dziennikarzy⁴², znamienitych naukowców i badaczy, działaczy kulturalnych, środowiska kościelne i religijne⁴³, sędziów i środowiska prawnicze oraz oczywiście rzeszę światowych polityków⁴⁴. Szczególnie istotna wydaje się jego współpraca z Perl S. Buck – amerykańską noblistką i laureatką nagrody Pulitzera, aktywistką na rzecz praw człowieka – oraz Francoisem Mauriac’iem, także noblistą.⁴⁵ Buck agitowała na rzecz Konwencji wśród swoich przyjaciół i znajomych. Była autorką manifestu skierowanego do rządów zrzeszonych w ONZ, w którym wspólnie z Lemkinem, Mauriac’iem i innymi sygnatariuszami nawoływała do przyspieszenia prac nad dokumentem i stworzenia tym samym międzynarodowego systemu zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa.

Chcąc wykorzystać w procesie ratyfikowania dokumentu światową opinię publiczną – jako swoistą formę nacisku na światowych decydentów – Lemkin pisał artykuły do najważniejszych dzienników. Tłumaczył w nich czym jest zbrodnia ludobójstwa i dlaczego stanowi takie zagrożenie dla przyszłych pokoleń. Chciał tym samym uczulić ludzi na tragedię genocydu i przekonać do konieczności walki o opracowanie przepisów prawnych, które będą ją penalizować.

Dużą rolę przykładał Lemkin także do edukacji przyszłych pokoleń. Ponieważ był wykładowcą na Uniwersytecie Yale, dużo czasu spędzał ze swoimi studentami tłumacząc im zawilości prawne swojej koncepcji. Cieszył się ogromną estymą wśród studentów. Czasami nawet niektórych

---

41 Między innymi World Alliance of Woman i C. Ashby, dr H. Rydh, H. Gahagan Douglas czy F. Perkins; R. Lemkin, *Totally Unofficial...*, s. 122–125.

42 Lemkin współpracował z prasą specjalistyczną, ale też publicystyczną – m.in.: The New York Times, The New Yorker, The New York Post, Herald Tribune, The Washington Post, norweskim Samitisen, Le Monde, Le Combat, Belgium Review of Penal Law and Criminology, The American Scholar.

43 Choćby Association of Catholic Writers, Association de Liberte Religieuse.

44 Wymienić tu należy choćby prof. McDermotta z Duke University, G. Finch’a z International Law Division of the Carnegie Endowment Fund; dr H. Evatt’a czy wspomnianych już wcześniej R. Alfaro, G. Amado, czy sędzia Riad.

45 Perl S. Buck (1892–1973).

z nich wysyłał w swoim imieniu na rozmaite prelekcje, podczas których to oni przedstawiali lemkinowską ideę *zbrodni nad zbrodniami* i jej aspekty prawne.

4. Podsumowanie

Walka Lemkina na rzecz penalizacji zbrodni ludobójstwa przyniosła zamierzone efekty. Podczas obrad Zgromadzenia Ogólnego ONZ w Paryżu, delegaci jednogłośnie przyjęli *Konwencję w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*. Polski prawnik wspominał ten dzień jako najszcześniejszy w swoim całym życiu. Pisał, że każde ‘tak’ które podczas głosowania padało z ust polityków sprawiało, że jego serce biło coraz szybciej. Po zakończeniu głosowania wszystkie oczy zwrócone były właśnie na niego – ze łzami w oczach przyjmował gratulacje od najważniejszych światowych oficjeli.⁴⁶ Pierwszym państwem, które ratyfikowało dokument była Etiopia. Obecnie sto czterdzieści państw jest jej stronami.⁴⁷

Wydaje się jednak, że współcześnie podstawowy cel dokumentu – a mianowicie ochrona grup narodowych, etnicznych, rasowych i religijnych przed ludobójstwem – nie jest realizowany. Wydarzenia z Rwandy czy Jugosławii, a obecnie także Birmy, Sudanu czy Nigerii są wstydlivym dowodem na to, że międzynarodowym decydującym nie udaje się zapobiegać zbrodni. Mimo, że istnieją ku temu przecież odpowiednie instrumenty, brakuje woli politycznej by z nich skorzystać i interweniować, zwłaszcza jeśli nie sprzyjają temu partykularne interesy państw. Zabrakło kogoś, kto kontynuował by działania Lemkina. Kto z tak ogromną jak on determinacją, stale przypominałby o konieczności walki z genocydem. Kto w końcu wokół tej idei jednoczyłby międzynarodową opinię publiczną.

Deborah E. Lipstadt z Emory University we wstępie do *Totally Unofficial* pisze: „Pośród wszystkich intelektualnych herosów nowoczesnych

---

⁴⁶ Po pobycie w Paryżu Lemkin zachorował na chorobę, którą sam nazwał *genociditis*. Ponad trzy tygodnie leżał w szpitalu, a lekarze nie mogli zdiagnozować co mu dolega. Sam pisał potem, że jego chorobą było zmęczenie pracą na rzecz konwencji ds. ludobójstwa.

⁴⁷ J. Dobrowolska-Polak, *Przeciwdziałanie i karanie zbrodni ludobójstwa – dziedzictwo Rafała Lemkina*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego im. Z. Wojciechowskiego” 2008, nr 9, http://www.iz.poznan.pl/news/71_Biuletyn%20IZ%20nr%209.%20Lemkin.pdf [dostęp: 29.12.2014].

czasów, Rafał Lemkin wiódł niezwykle życie naczaczone nieustanną walką i ciężkimi doświadczeniami; mimo to zmienił międzynarodowe prawo i zredefiniował światowe rozumienie praw grup. Stworzył pojęcie ‘ludobójstwa’ i przekuł ideę w międzynarodowy stan prawny.” Pozostaje mieć nadzieję, że postać Rafała Lemkina nie popadnie w zapomnienie, a jego myśl będzie kontynuowana i rozwijana.

